

Джерела та література

1. Гордеев Ю. Генерал Деникин (Военно-исторический очерк). – М., 1993.
2. Ипполитов Г. Деникин. – М., 2000.
3. Верстюк В. Становлення радянської влади // Історія України: нове бачення. У 2 т. – Т. 2. – К., 1996.
4. Котляр Ю. Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917-1925). – Миколаїв; О., 2003.
5. Цветков В.Ж. Аграрная политика белогвардейских правительств Деникина и Врангеля (1919-1920 гг.): дис... канд. ист. наук. – М., 1996.
6. Котляр Ю. "Республіка" селян на Півдні України: боротьба після розгрому (1919 р.) // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2003. – Вип. 8.
7. Черкасов-Георгиевский В. Генерал П.Н. Врангель. Последний рыцарь Российской империи. – М., 2004.
8. Зарубін В. "Друге видання" Столипінської аграрної реформи П.М. Врангелем (1920 р.) // Український селянин. – 2006. – Вип. 10.
9. Козлов А. Антон Иванович Деникин (человек, полководец, политик, ученый). – М., 2004.
10. Краснов В. Врангель. Трагический триумф барона: Документы. Мнения. Размышления. – М., 2006.
11. Українська РСР в період громадянської війни 1917-1920 рр. У 3 т. – Т. 3. Українська РСР на завершальному етапі громадянської війни. Відбиття нападу буржуазно-поміщицької Польщі. Розгром врангелівщини і петлюрівщини. – К., 1970.
12. Врангель П. Воспоминания генерала барона П. Врангеля. В 2 т. – Т. 1. – М., 1992.
13. Рыбников В. Белое движение в годы гражданской войны в России: сущность эволюция и некоторые итоги. – М., 1993.
14. Веркеенко Г. Московский поход и крах "добровольческой политики" генерала А. Деникина. – М., 1993.
15. Слободин В. Белое движение в годы гражданской войны в России (1917-1920 гг.). – М., 1996.
16. Зими́на В. Белое движение и российская государственность в период Гражданской войны. – Волгоград, 1997.
17. Кара-Мурза С. Гражданская война (1918-1921) – урок для XXI века. – М., 2003.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 31.
19. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 35.
20. Федюк В. Белое движение на Юге России: дис... д-ра ист. наук. – Ярославль, 1995.
21. Венков А. Антибольшевистское движение на Юге России (1917-1920 гг.): дис... д-ра ист. наук.
22. Аграрная комиссия // Известия Протофиса. – 1918. – 12 сентября.
23. Корновенко С. Аграрна політика уряду А. Денікіна в українському селі // Ковальова Н. Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917-1921 рр.) – Черкаси, 2007.

Summary

This article is dedicated to the modern Russian historiography (1991-2000) of the agricultural policy of white guardian's government with the leaders Denikin and Vrangal all over the controlled Ukrainian territory (1919 – 1920).

О. М. Ігнатуша

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ: 20-30-І РР. XX СТ.

Зв'язок світових соціокультурних процесів з інституційною модернізацією вітчизняної православної церкви українські історики рідко обирали предметом досліджень. Хоча сам факт відсутності ґрунтовних досліджень у зазначеній сфері видається алогічним. Аналізувати трансформації в Україні й не порівнювати їх зі світовими немисливо для отримання достовірних результатів. Започатковане у 30-і рр. XX ст. А. Річинським, О. Лотоцьким вивчення змін в православній церкві України модерної доби в контексті світових процесів було надовго забуте внаслідок відомих політичних обставин. Радянська історіографія 60-80-х рр. повернулася до цього зв'язку у притаманному їй політизованому ключі. Модернізм розумівся, переважно, як трансформація православного культу, віровчення, форм і методів релігійної організації під впливом "розвитку соціалізму в СРСР". Націотворчий чинник до уваги практично не брався.

Нові праці українських істориків, політологів, релігієзнавців – архієпископа Ігоря Ісідоренка, С. Жилюка, А. Зінченка, О. Лисенка, Г. Надтоки, О. Реєнта, О. Сагана, О. Шуби – почали поглиблювати вивчення цього питання і долати односторонність його інтерпретації.

Вивчення церковних процесів в цивілізаційному контексті полегшить пошук шляхів стабілізації церковного життя в Україні, сприятиме виходу православ'я з інституційної кризи й розколу.

Таке вивчення доречно починати з початкових фаз модернізації [1, с.29-38] та ключових її етапів. Одним з ключових етапів був міжвоєнний період радянської історії – 20-30-і рр. XX ст. Він

увібрав у себе суперечність соціокультурного розвитку новітньої доби, замкнувши своєрідне коло української історії. Для цього етапу було характерним піднесення української нації на гребінь державотворення з наступним стрімким повергненням і падінням її в пільму бездержавності та домовину імперської системи. Для цього періоду було характерним повернення домінуючого російського впливу силою державно-унітарних форм з нейтралізацією всіх інших національних проявів.

Стабільність внутрішньої й зовнішньої систем в межах окресленого міжвоєнного періоду сприяло соціокультурній взаємодії та взаємовпливам.

Наше завдання обмежимо визначенням: 1) типових явищ і процесів які свідчили про модернізаційну трансформацію церковного устрою українського та сусідніх з Україною народів, серед яких було поширенням православ'я та 2) шляхів і способів поширення модерних національних впливів на релігійну свідомість українців у складі СРСР.

Матеріал для аналізу дають достовірні й інформативно ємкісні документи церковних соборів, статuti українських конфесій, що діяли в 20-30-х рр. XX ст.

Звернемо увагу на ухвали Першого українського православного церковного собору Київщини (22-26 травня 1921 р.), що став визначальним для оформлення Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ).

Рішення цього собору були сповнені духом релігійного реформаторства, ідеями широкого демократизму. Зокрема, визначаючи становище духовенства УАПЦ, ухвали собору скасовували привілеї чернецтва, допускали шлюбний стан для всіх ступенів священства, дозволяли священнослужителям стригтись та носити цивільний одяг у позабогослужбовий час. Планувалося розгорнути густу мережу церковно-освітніх закладів – вищих, середніх та нижчих духовних шкіл; “подбати про складання нових підручників Закону Божого, які по своєму змісту відповідали б вимогам сучасного церковного життя [підкреслення наше. – О.І.]” [2, с.476]. Адміністративний устрій церкви передбачав широку участь мирян в церковному управлінні – соборноправність.

Цю генетичну спадкоємність від УАПЦ перейняла і її наступниця – Українська Православна Церква (УПЦ), що оформилася на початку 30-х рр.

Статут Всеукраїнського об'єднання релігійних громад УПЦ, зареєстрований 1931 р., не містив у собі принципових відмінностей в устрої конфесії порівняно з модерною за характером УАПЦ, зберігаючи національно-демократичні ідеали церковного будівництва та ідею соборноправності.

Статутні документи перших реформаторських об'єднань віруючих і мирян засвідчили прагнення їх членів до духовного, культурного розвитку. Статут братства “Церква Жива” (Київ, 1920 р.) наголошував на тому, що воно утворюється з метою “нового устрою життя православної української церкви в дусі першого християнства і Божого Слова” [підкреслення наше. – О.І.].

Серед причин створення “Українського Церковного Братства на Полтавщині” (1920 р.) – “переведення в сучасному церковному житті апостольського принципу соборності” [підкреслення наше. – О.І.].

“Статут групи православного українського прогресивного духовенства і мирян м. Полтави” (1922 р.) визначив, що підвалинами церковної організації є автокефалія помісної української церкви; “надання місцевому національному елементу в Українській автокефальній церкві належного становища, з повною повагою прав інших національностей”; участь у всіх органах церковного управління кліру і мирян разом з єпископами; білий безшлюбний єпископат, нарівні з чернецьким; право духівництва об'єднуватися в профспілки, подібно до інших працівників культури; перетворення монастирів в трудові робочі кооперативи на християнсько-комуністичних началах.

Для здійснення мети згадані організації передбачали втілення ідеї широкого соборного устрою церкви та цілу низку організаційних заходів, як то: створення гуртків релігійно-просвітнього характеру, видання літератури: книг, брошур, газет, журналів, листків, відозв, музичних творів релігійного змісту, заснування шкіл, влаштування конкурсів на кращі проекти церковної архітектури та творів українського релігійного мистецтва тощо.

Формулювалася ідея творчого розвитку забутих чи вимушено втрачених традицій, підняття їх до рівня сучасних культурних потреб суспільства в якнайширшому розумінні цього поняття. “А найбільше хоче братство, щоб Церква українська була вільною, підлягала та корилася тільки Господу Богу, щоб стояла вона якнайближче до народу нашого, та щоб якнайкраще робила своє єдине діло – спасіння людських душ” [3, арк.7-8], – зазначало послання “Полтавського Українського Церковного братства” 11 квітня 1920 р.

Отож, “відновлення” і “розбудова” церкви, її духовне очищення і осучаснення було ключовою ідеєю церковно-модернізаційного руху в Україні.

Навіть "Статут групи православного духовенства й мирян "Жива Церква" на Україні" (Харків, 1923 р.), організаційне оформлення якої дослідники небезпідставно пов'язують із сприянням ДПУ та копіюванням в Україні форм організації московської групи "Жива Церква", так само декларував серед організаційних принципів ідеї широкої православної модернізації. Метою діяльності групи "Жива Церква" визначалось "оновлення церковного життя шляхом очистки його від перекручувань та напластування, що сталися через довге поневолення церкви державою ... шляхом упорядкування всіх сторін церковного життя й наближення до 1-х віків християнства".

Не будемо дискутувати наскільки широкі верстви репрезентувала ця група духовенства. Безперечно є те, що ставка ДПУ на церковний розкол була реальною, оскільки реальністю була ідейна неоднорідність православного середовища, а ідея модернізації церкви популярною настільки, щоб влада зробила політичний розрахунок на неї, поглиблюючи розлам православ'я.

Серед засобів для досягнення мети статут визначав: "Утворення інституту білого єпископату", "Участь у всіх церковних органах керування духовенства й мирян нарівні з єпископами". У центрі і на місцях керівними органами церкви визначалися з'їзди, що мали обирати зі свого складу виконавчі комітети. На рівні єпархії до складу таких комітетів мало входити не менше п'яти осіб.

Змагаючись проти поширення автокефального руху в Україні, Російська православна церква (РПЦ) в особі її патріарха Тихона та Собору Єпископів України зі свого боку декларувала готовність модернізації: включення в літургійну та обрядову практику української національної мови, обрядів і традицій. У цьому засвідчують послання патріарха Тихона чадам православної церкви в Україні (23 липня 1921 р.) та Собору Єпископів "До українців, які відпадають від Святої Православної Церкви і від своїх законних єпископів" (18 серпня 1921 р.) а також подальші кроки втілення цих декларацій в обрядовій практиці окремих парафій.

Модернізація проявилася в діях Соборно-Єпископської церкви, яка постала на Соборі Єпископів у м. Лубни (1925 р.). Вона полягала не тільки в демократизації управління й застосуванні національних мов, як богослужбових, а й у руйнації етично-станової відособленості духовенства від мирян (питання священницького одягу, зачісок і т. ін.).

Таким чином, ідея модернізації церковного устрою захопила значну частину православної спільноти України. Про це свідчать статутні, програмні, справочинні документи усіх конфесій. Передусім нею перейнялися церковна інтелігенція (священнослужителі та миряни з вищою світською та духовною освітою, біле міське духовенство) й та частина віруючих, яка брала більш активну участь в громадсько-політичному й культурному житті.

Означені зрушення були продовженням світових процесів модернізації, зокрема її складників: демократизації, політичного й конфесійного плюралізму. Ці ідеї демонстрували всі православні церкви Європи та Америки.

Передусім поглянемо на зміни у Вселенській патріархії. Вони рельєфно відбивали взаємозв'язок соціокультурних та етноконфесійних процесів.

Зміна статусу православної церкви та її управління в цій патріархії була спричинена політичним оновленням Турецької держави, зокрема – скасуванням султанату (листопад 1922 р.), проголошенням республіканської форми правління (29 жовтня 1923 р.), реформаторськими заходами Мустафи Кемаля Ататюрка та прем'єра І. Інйону, серед яких була ліквідація халіфату (1923 р.), встановлення рівності віровизнань, запровадження григоріанського календаря, зміна арабської абетки на латинську, скасування багатожонства, емансипація жінок та надання їм виборчих прав тощо. Широкі суспільні перетворення були спрямовані на європеїзацію і модернізацію країни.

Тенденції оновлення знаходили свій вияв навіть на далеких теренах її юрисдикції. Архієпископ Вселенської патріархії в США Афінагор, прибувши до Нью-Йорка 1931 р., приділив багато уваги розширенню участі мирян у соборному управлінні церквою [4, с.455].

Реалізацію громадської ініціативи в організації управління передбачав закон Елладської церкви, вироблений двома соборами 1923 р., скликаними з ініціативи архієпископа Хризостома І (Попадопулоса) (1923-1938 рр.). Посада архієпископа Афінського і всієї Греції була виборною. Ставлення обирав архієрейський собор. Згідно із законом, у кожній грецькій єпархії діяла митрополича рада під головуванням місцевого архієрея. До її складу входили член цивільного суду за призначенням голови суду, голова фінансової управи, виборний представник від церковної громади, член парафії єпархіального міста. Митрополича рада мала наглядові та фінансові функції над адміністрацією всієї єпархії. На парафіяльному рівні так само діяли церковні ради у складі не менше трьох чоловік під головуванням священника. Причому останнього обирали виборчі збори парафіян і цей вибір санкціонував місцевий архієрей.

Новими стимулами для розвитку релігійного життя сербського народу явилися відновлення патріархату в Сербській Православній Церкві (вересень 1920 р.) та прийняття конституції Королівства сербів, хорватів і словенців (червень 1921 р.), яка проголошувала рівність

православ'я, католицизму і магометанства [5, с.127]. Сербська церква, новий устрій якої було регульовано державним законом 1929 р. та "Статутом Сербської Православної Церкви" 1931 р., також мала виразний церковно-громадський характер управління. Вища церковна влада в справах нерелігійного порядку належала патріаршій раді, у складі якої переважали миряни. Єпископ, як провідник церковного життя в єпархії, виконував функції господарського характеру за допомогою єпархіальної ради в складі духовенства і мирян. Основною клітиною парафіяльного управління була церковна громада з церковно-громадською радою. Членів ради обирали парафіяльні збори. Зі складу ради створювався громадський розпорядчий комітет. Функції цих органів поширювались на галузі культурно-просвітнього, благодійного та економічного характеру.

Особливо притягальним для православних українців в УСРР був приклад Польської Православної Церкви, більшість якої складала українсько-білоруська спільнота, котра після радянсько-польської війни та підписання Ризького мирного договору (1921 р.) опинилася у складі Польщі. 13 листопада 1924 р. Константинопольський патріарх Григорій VII видав томос про її автокефалію. На урочистому читанні патріаршого томосу поряд з представниками Константинопольської, були й представники Румунської православної церкви [6, с.32].

Надзвичайно співзвучними тональності церковних реформ в Україні в 20-30-х рр. ХХ ст. були творчі дії іншої національної гілки православ'я – Грузинської православної церкви, яку Російська імперія з початку ХІХ ст. безуспішно намагалася прищепити до "загальноросійського" стовбура. Грузинська церква в останній момент перед відновленням Московського патріархату встигла соборно проголосити свою автокефалію (вересень 1917 р.), хоча новообраний патріарх Московський Тихон відмовився визнати цей акт. Збагачена перекладами на національну мову Святого Письма, богослужбових книг, канонічної і морально-богословської літератури, виплекавши свої національні звичаї щодо обрядової сторони богослужіння і порядку внутрішнього управління, вона показувала приклад незборимої ходи по тернистому шляху утвердження своєї церковної самобутності. З таким поступом мусили рахуватися навіть найбільш консервативні сили в середовищі РПЦ, врешті визнавши автокефалію Грузинської церкви (1943 р.).

Доречно згадати і факт руху за модернізацію й демократизацію церкви в Білорусі. Як і в Україні, на початку 20-х рр. він знайшов вияв у "обновленстві". 17-19 травня 1924 р. на Першому обласному церковному Соборі створили Білоруську автономну православну церкву. Конфесія згуртувала близько 500 парафій, що складало майже половину від їх загальної кількості. 9-10 серпня 1927 р. у Мінську пройшов з'їзд представників духовенства і мирян Білоруської православної єпархії, який проголосив створення Білоруської автокефальної православної церкви. Пояснюючи це рішення, з'їзд зазначав: "округа має шукати опорного пункту в самій собі, у вільній концентрації своїх живих сил, в організації свого адміністративного ладу [підкреслення наше. – О.І.]" [7, с.167]. Автокефальна церква проіснувала до 1937 р., коли її духовенство репресувала влада.

Отже, приклади Східних патріархатів та церков Східної Європи свідчили про те, що в православному світі, світський елемент став активно проявляти себе в організації конфесійного життя за новітньої доби. Ця доба висунула ідею демократизації, широкого колегіального управління, що було тісно пов'язаним з активізацією модерних націотворчих процесів. Не перейматися цими ідеями церква в Україні об'єктивно не могла, оскільки ще з кінця ХVІІІ ст. у ній активізувалися націотворчі рухи, а українське суспільство перебувало в постійному зв'язку зі світом.

Вплив міжнародних факторів на розвиток церкви в Україні слід розуміти в ширшому контексті, аніж безпосередня взаємодія суб'єктів церковних взаємин. Цей вплив існував задовго до встановлення радянської влади. Його продовжували й підсилювали міжконфесійні, загальнокультурні, політичні й економічні потреби. Серед них прозоро виступали мотиви поширення ідеологічного впливу Радянського Союзу на міжнародній арені. Мережа радянських представництв у країнах Європи вимагала задовільного інформування іноземного населення через українську еміграцію про події в Україні, в тому числі й в царині релігійного життя. 4 лютого 1926 р. Уповноважений народного комісаріату закордонних справ в УСРР Шліхтер переконував Політбюро ЦК КП(б)У підтримати ініціативу організації закордонних кореспондентів РАТАУ з огляду на "необхідність докладної інформації української радянської преси про західноукраїнські землі та про українську еміграцію, з одного боку, а також і належної інформації західноєвропейської преси про радянську Україну – з другого боку" [8, арк.39]. При повпредствах у Варшаві, Парижі, Відні, Празі, Львові, Ужгороді створювались закордонні філії РАТАУ.

Для України, як і всього СРСР, існувала потреба в зовнішньоекономічних контактах для розвитку вітчизняного виробництва. І вона реалізувалася. "Тепер з широким розвитком

економічних зв'язків, головним чином з сусідніми державами, короткотермінові поїздки починають розширюватись" [9, с.103], – писав у 1929 р., аналізуючи міграцію населення через кордони СРСР С. Корсуновський.

На розширення зовнішньоекономічних зв'язків помітний вплив справила внутрішня кон'юнктура, створена непом у 1921-1928 рр. Про це свідчило зростання обсягу хлібного експорту СРСР до 1926/27 р. Досягши рекордного показника – 3 млн. т., воно зазнало різкого десятикратного спаду. Водночас, світова економічна криза 1929-1932 рр. створила кон'юнктуру для розширення імпорту, зокрема техніки для новобудов сталінських п'ятирічок.

У тяжких умовах економічної злиденності й політичного безправ'я в УСРР жевріли надії на допомогу Заходу, особливо – в голодні 1922-1923; 1932-1933 рр. Причому, вони реалізовувались в успішних проектах гуманітарних місій, ініційованих міжнародними християнськими організаціями, в грошових переказах і посилках з-за кордону.

В усіх країнах є частка людей, які внаслідок професійної чи громадської діяльності опинялися по інший бік державного кордону та батьківщини. Були такі й серед вихідців з України, або тих людей, хто тривалий час навчався, проживав на її території, а відтак – був обізнаний з її проблемами.

Вихованцями Київської духовної академії були католикоси-патріархи Грузії – Леонід Окропирідзе (1919-1921 рр.) та Калістрат Цинцадзе (1932-1952 рр.). Керівник Елладської православної церкви Хризостом I (1923-1938 рр.) отримав богословську освіту в Афіньському богословському факультеті та Київській і Петроградській духовних академіях.

Як дозволяють зрозуміти розпорядження Міністра ісповідань і народної освіти Польщі за 1929 р., серед осіб духовного сану та викладачів духовних навчальних закладів цієї країни було чимало таких, хто отримав освіту в Київській, Петербурзькій, Московській, Казанській духовних академіях та російських університетах до революції 1917 р.

Парафіяльне духовенство українських церков іноді вважало за можливе й доречне при вирішенні спірних питань звертатися до ієрархів і церковних структур інших церков, як до незалежних і авторитетних інстанцій, і, зокрема, у тій же Польщі, з якими його споріднювало минуле. Зокрема, відомо про подібне листування одного зі священників Української Синодальної церкви – Аверкія Гончаренка з с. Звенигородки Александійського району Кременчуцького округу за 1928-1929 рр. Цей священник мав намір змінити юрисдикцію й перейти на парафію Українського екзархату РПЦ. У зв'язку з цим він подав клопотання заступникові патріаршого місцезблостителя митрополиту Нижегородському Сергію (Страгородському), після чого отримав відповідь від екзарха України митрополита Михайла (Єрмакова) про неканонічність свого свячення. Невдоволений відповіддю, о. Гончаренко апелював до митрополита Автокефальної Православної Церкви в Польщі Діонісія (Валединського), який раніше, будучи єпископом Кременецьким, вікарієм Волинської єпархії, рукопокладав його в диякони. Але митрополит Діонісій не вважав себе повноважним дати остаточну відповідь. Тому він попередньо звернувся із запитом до Вселенської патріархії. І лише після отримання патріаршого послання, канцелярія Священного Синоду Автокефальної Православної Церкви в Польщі відповіла о. Гончаренку по суті справи [10, арк.27,28,65].

Відчуття єдності України (як і всього СРСР) із зовнішнім світом живило явище масової політичної еміграції після перемоги більшовицької диктатури. Емігранти, не маючи наміру повертатися на батьківщину, досить уважно продовжували слідкувати за подіями, листуючись із членами родин на батьківщині, читаючи пресу тощо. Яскравим свідченням таких контактів є недавно опубліковане листування протоієрея Українського екзархату РПЦ з Поділля Димитрія Галевича. Це листування тривало протягом 20-30-х рр. XX ст. Не менш відомим є факт листування митрополита УАПЦ Василя Липківського зі священником у Сполучених Штатах Маєвським. Нагадаємо, що до жовтня 1920 р. тільки в європейських країнах опинилося близько 2 млн. вихідців з теренів, що до 1917 р. входили до складу Російської імперії, а всю російську еміграцію початку 20-х рр. оцінюють в 3-4 млн. чол., серед яких більшість складали православні віруючі [11, с.365]. У Польщі приблизна чисельність російських емігрантів становила: у 1921 р. – 400 тис., у 1922 р. – 200 тис., у 1923 р. – 125 тис., у 1924 р. – 90 тис., у середині 30-х рр. – 30 тис. чол. [12, с.57].

Релігійно-культурницьку активність еміграції живило відчуття необхідності допомоги співвітчизникам, осмислення уроків російської революції та прагнення наблизити політичне визволення батьківщини від більшовицького засилля. Така ідея підводила до усвідомлення негативних наслідків легковаження релігією, кликала до релігійного пробудження, розгортання діяльності релігійних інституцій, заради пошуку міжнародного та міжцерковного порозуміння. Ця активність, в основі якої лежала причетність до долі православної батьківщини, продемонструвала світові яскраві зразки національно-патріотичного руху і піднесення національно-релігійної думки.

Доречно пригадати, що найбільші конфесії України мали представників за кордоном. УАПЦ – в країнах Західної Європи (Є. Бачинський) та Центрально-Східної Європи (С.П. Шелухін) й Америки (арх. Іоанн Теодорович). Українські обновленці поклалися – митр. Іоанна Кедровського, делегованого Російським Синодом до Сполучених Штатів. Але останньому не вдалося пересилити вплив прихильників ортодоксальної церкви, яких очолював митрополит Американський і Канадський Платон (Рожественський), а з 1933 р. – Веніамін (Федченко).

Досить активно поводи́ла себе російська еміграція, об'єднана в Російську православну церкву за кордоном (РПЦЗ), яка внаслідок своєї чисельності часто організаційно превалювала в емігрантському національно-церковному русі. У 1931 р. патріарх Фотій II своєю грамотою утворив Західноєвропейський екзархат для російських парафій. Його очолив митрополит Євлогій [4, с.46].

Письмові та представницькі контакти з православними країнами були ниткою інформації про загальносвітові, загальноправославні події. Іноді вони набували характеру туристичних відвідин СРСР, в ході яких емігранти та релігійні діячі мали змогу скласти власне уявлення про тяжке становище церковних організацій та переслідування релігії в радянській Україні. Матеріал про одну з таких подорожей вміщував редакований І. Огієнком журнал “Наша культура”, який в 30-х рр. видавався у Варшаві.

Очевидці церковного життя в УСРР виступали перед закордонною громадськістю з відповідними доповідями та рефератами.

Серед радянських громадян приводи для контактів були більш прозаїчними. Скоріше, це були навіть не контакти, а відчайдушні спроби покинути “комуністичний рай”. Після вдалих втеч їх учасники ділилися своїми спогадами і враженнями про духовний світ більшовицької України. Їх розповіді з'являлися на сторінках закордонних духовно-релігійних і громадсько-політичних та літературних часописів.

Але офіційні контакти релігійних організацій Заходу і радянської України практично обриваються вже на початку 30-х рр. Останнього офіційного листа від УПЦ, очолюваної митрополитом Іваном Павловським, Українська Православна Церква в США отримала в серпні 1931 р. І тим не менше, за відсутності безпосередніх зв'язків (власне, їх неможливості за умов нового політичного курсу в СРСР) між розірваними частками формально єдиної православної церкви України та країн Америки, відчуття конфесійної єдності між ними зберігалось. “Наша Церква в Америці є дочкою тої большевиками “похованої” Церкви, є її наслідницею”, – визначалося в матеріалах Собору УПЦ в США, який відбувся в Нью-Йорку 7-9 червня 1936 р.

Дедалі нижче опускається залізна брама перед радянським кордоном і для приватних, цивільних контактів. Щоб спостерігати за процесією Водохреща, яка відбувалася на польській стороні вузької річки Вілії, і набрати з річки свяченої води, жителі українського містечка Межиріч (біля Острога) мусили проявляти мужність і кмітливість, оскільки радянські прикордонники розганяли людей, не допускаючи їх до води [13, с.25].

У 20-х рр. віком у зарубіжний світ, за умов обмеження інших форм міжнародних культурних взаємин державною владою, стала релігійна преса. Духовна література виходила друком в радянській Україні з початку 20-х рр. до кінця 1928 р. У більшій мірі це була преса обновленських церков та УАПЦ, а також протестантських конфесій. Вона вміщувала на своїх сторінках повідомлення про церковне життя за кордоном, важливі події загальнохристиянського значення, передруковувала з іноземної літератури матеріали відомих релігійних діячів та статті із зарубіжних видань. Пізніше – у 30-і рр. – міг поширюватися лише орган РПЦ – “Журнал Московской Патриархии” (1931-1935 рр.).

Невелику дозовану інформацію про зарубіжне життя в 30-і рр., в Україну все ж допускали. Протокол закритого засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 23 листопада 1936 р. [14, арк.134-135] дозволяє зробити висновок про встановлення керівництвом партії, від імені Раднаркому, певних фінансових квот на придбання іноземної періодичної літератури.

Таким чином, обставини міжнародного і внутрішньодержавного суспільного життя 20-30-х рр. ХХ ст. обумовили обмежений, політизований, але сталий і безперервний та резонансний соціокультурний обмін і розвиток міжцерковних, міжправославних взаємин.

Наведені факти переконують нас у тому, що модернізація православної церкви в Україні починалася не в Москві чи якійсь одній із столиць православного світу, а тим паче не зводилась до інтриг ДПУ.

Вона була загальносвітовим, загальноправославним явищем, породженим цивілізаційним процесом зростання національних рухів, формування соціальної та громадсько-політичної структури суспільств, якого вимагали обставини розвитку новітньої доби. “Коротко: завдання нашого руху зробити Церкву живим виявом сучасного [підкреслення наше. – О.І.] на кожен час і вік розуміння вічної істини. Вічна істина одна, але розуміння її з кожним віком міняється: чоловік

все глибше і глибше навчається зазирати в неї" [15, с.13], – писав у 1927 р. північноамериканський православний журнал "Сіач".

Стоячи на порозі Новітньої епохи, східноєвропейські і порубіжні суспільства змушені були розв'язати питання, яке тривалий час залишалося без відповіді: як органічно узгодити старий, традиційний культ і усталену релігійну свідомість – невід'ємні ознаки народного буття – з надбаннями модерної епохи: новою громадсько-політичною структурою суспільств, соціально-культурними досягненнями, індустріалізацією та інтернаціоналізацією виробництва й інтелектуальних надбань, раціоналізацією життя, секуляризацією думки. Новітня епоха, як епоха революційних зрушень, вимагала переосмислення, оновлення, оживлення старих релігійно-світоглядних шаблонів і догм, і, неминує, призвела до розкриття православної релігійної думки.

Джерела та література

1. Ігнатуша О.М. Українське церковне відродження в контексті новоєвропейської модернізації (XIX – початок XX ст.) // Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2003. – Вип. 10.
2. Перший Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ. 14-30 жовтня 1921 року. Док. і мат. / Упоряд. Г.М. Михайличенко, Л.Б. Пилявець, І.М. Преловська. – К.; Львів, 1999.
3. ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 29.
4. Ісиченко Ігор, арх. Загальна церковна історія. – Х., 2001.
5. Скурат К.Е. История Поместных Православных Церквей. – Т. 1. – М., 1994.
6. Купранець Орест Ф. Православна Церква в міжвоєнній Польщі. – Рим, 1974.
7. Канфесії на Беларусі (к. XVIII-XX ст.) / Рэд. У.І. Навіцкі. – Мн., 1998.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 2.
9. Корсуновский С. Миграция населения через границы СССР в 1928 г. // Статистическое обозрение. – 1929. – № 10.
10. Державний архів Запорізької області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 185.
11. Цыпин В., прот. Русская Православная Церковь. 1925-1938. – М., 1999.
12. Трошкина И.В. Документы ГАРФ о деятельности русских эмигрантских общественных организаций в Польше (1920-1930-е гг.) // Отечественные архивы. – 2006. – № 5.
13. Духовний Сіач (Крем'янець). – 1930. – Ч. 2.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 13.
15. Сіач (Чикаго, США). – 1927. – № 3.

Summary

The similarity of the modernizational processes of the transformation of the orthodox confessions of Ukraine of the 20-30-th years XX c with the modernizational processes in the churches of the other folks was analyzed. The ways and the level of the spreading of the national and cultural influences on the religious way of thinking of Ukrainians in the USSR was followed.

В. І. Кучер

УКРАЇНА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: З ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ СПАДЩИНИ В. ВИННИЧЕНКА

Знайомлячись з політичною публіцистикою Володимира Винниченка, мою увагу привернула його праця, присвячена ролі України у міжвоєнній Європі. Назви цієї статті "Та, за яку змагались Гітлер, Сталін та інші". Вона була написана у травні 1940 р., коли у світі бушувала Друга світова війна.

Приступаючи до написання цієї праці, Володимир Кирилович зазначає, що Україна і за своєю територією, і за природними та людськими ресурсами, своїм географічним розташуванням була привабливою здобиччю як для сусідніх, так і для далеких держав-агресорів [1, с.250].

Стежачи за міжнародними подіями у міжвоєнній Європі та й в усьому світі, В. Винниченко переймався процесами, що відбувалися навколо України, так званого українського питання. Варто наголосити, що саме українське питання набуло важливого значення у міждержавних відносинах тих країн, які володіли українськими землями, а також низки інших далеких і близьких держав, що бажали також розширити свої території за рахунок українських земель, або поживитися природними ресурсами України. Відомо також, що Україна, як важливий геополітичний чинник Східної Європи, була важливим фактором у відносинах між двома найбільшими державами європейського регіону – тоталітарними гітлерівською Німеччиною і сталінським СРСР. Уряд Радянського Союзу насамперед непокоївся тим, що на західноукраїнських землях, в країнах Європи, США в еміграції знаходились українські політичні